

Motywy zmian w Mateuszowych cytatach Starego Testamentu niezgodnych z tekstem masoreckim i Septuagintą

Z liczby czterdziestu siedmiu wyraźnych cytatów w Ewangelii Mateusza aż dwadzieścia jeden, czyli prawie 45%, różni się zarówno od tekstu masoreckiego jak i Septuaginty, a mianowicie: Mt 1, 23; 2, 6; 2, 18; 3, 3; 4, 6; 4, 10; 4, 15-16; 5, 33; 11, 10; 12, 18-21; 13, 35; 15, 4; 15, 8-9; 18, 16; 19, 5; 21, 5; 21, 33; 22, 32; 22, 37; 22, 44; 26, 31. Różnice te można tłumaczyć bądź użyciem przez ewangelistę jeszcze innych tekstów poza masoreckim i Septuagintą, bądź też świadomym wprowadzaniem przez niego pewnych zmian. Prawdopodobnie do roku 70 po Chrystusie w Synagodze były w użyciu teksty różniące się od masoreckiego, ich świadectwem są teksty qumrańskie oraz dzieła targumistów¹. Ale porównanie cytatów Mateuszowych z dostępnymi nam źródłami nie rozwiązuje problemu, R. H. Gundry, który w swojej obszernej pracy „The Use of the Old Testament in St. Matthew's Gospel” dokonał tego rodzaju porównania, stwierdza, że w bardzo wielu wypadkach chodzi o zmianę redakcyjną, cytaty różnią się bowiem nie tylko od tekstu masoreckiego i Septuaginty - także od innych tekstów, przy czym zmiany te często powtarzają się u innych autorów Nowego Testamentu². Już św. Hieronim twierdził, że Mateusz opracowywał cytaty w ten sposób, aby lepiej odpowiadały sytuacji Jezusa. Ta opinia jest również dzisiaj powszechnie przyjmowana, jakkolwiek nie odrzuca się możliwości pewnych różnic mających swoje źródło w używanych przez ewangelistę tekstach³. Wprowadzenie zmian do tekstu Biblii w celu dostosowania go do zamierzonej przez tłumacza interpretacji było w środowisku żydowskich uczonych w Piśmie znane i akceptowane⁴. W niniejszym artykule stawiamy pytanie: jakimi motywami kierował się Mateusz wprowadzając zmiany do wyżej wymienionych cytatów różnych od tekstu masoreckiego i Septuaginty? Dokładna ich analiza skłania nas do przyjęcia tezy, że ewangelista kierował się kilkoma motywami.

¹ Por. G. Segalla, *L'uso dell'Antico Testamento nel Nuovo: Posibile base per una nuova teologia Biblica?*, Rivista Biblica 32 (1984) 165.

² R. H. Gundry, *The Use of the Old Testament in St. Matthew's Gospel*, Leiden 1967, 2.

³ Por. K. Stendahl, *The School of St. Matthew and Its Use of the Old Testament* (ASNU 20), Lund 1954, 182-202; B. Lindras, *New Testament Apologetic. The Doctrinal Significance of the Old Testament Quotations*, Philadelphia 1961, 148-159, 251-259; J. A. Fitzmyer, *The Languages of Palestine in the First Century A. D.*, CBQ 32 (1970) 501-531; J.-M. van Cangh, *La Bible de Matthieu: les citations d'accomplissement*, RevTheolLouv 5 (1975) 205-211.

⁴ Por. J. Homerski, *Ewangelia według Św. Mateusza*, Poznań-Warszawa 1979, 379.

I. Przystosowanie chrystologiczne

Polega ono na zmianie cytatu w ten sposób, by wyraźniej łączył się z osobą Jezusa i lepiej odpowiadał nauce o Jego mesjańskiej i Boskiej godności.

1.

Oto Dziewica pocznie i porodzi Syna, któremu nadadzą imię Emmanuel,
to znaczy „Bóg z nami” (Mt 1, 23).

Cytat Iz 7, 14b. Jest on niemal identyczny z tekstem LXX i TM. Jediną różnicę stanowi forma słowa kaleō (nazywam): w LXX jest ono w drugiej osobie liczby pojedynczej, w TM w trzeciej osobie liczby pojedynczej, a w Mt w trzeciej osobie liczby mnogiej. Mateusz przystosowuje ten tekst do sytuacji Jezusa, bo nie Józef nazwał Jezusa Emmanuelem, lecz Kościół uznał w Jezusie „Boga z nami”.

2.

... Głos wołającego na pustyni:
przygotujcie drogę Panu,
proste czyńcie ścieżki Jego! (Mt 3, 3)

Tekst wzięty jest z Iz 40, 3. Zamiast „ścieżki Boga naszego”, jak jest w LXX (tas tribous tou theou hemon), lub „ścieżkę Bogu naszemu” (TM), Mateusz ma „ścieżki Jego” (tas tribous autou), czyli Pana. Ponieważ prorocstwo odnosi się do Jezusa - Przewodnika nowego wyjścia - którego Kościół pierwotny obdarzył Boskim tytułem „Pan”, Mateusz pozostaje przy tym tytule.

3.

Ziemia Zabulona i ziemia Neftalego,
Droga morska, Zajordanie,
Lud siedzący w ciemności
Ujrzał światło wielkie.
a tym, którzy mieszkali w krainie i w cieniu śmierci,
światło im wzeszło. (Mt 4, 15-16)

Wiersz 16 jest cytatem z Iz 9, 1. W LXX mamy wyrażenie „naród kroczący” (ho laos pereuomenos), stanowi ono wierne tłumaczenie TM. Ewangelista zmienia je na „lud siedzący” (ho laos kathemenois), imiesłów przymiotnikowy „siedzący” lepiej bowiem odpowiada sytuacji Jezusa, który rozpoczyna działalność pośród ludu zamieszkującego Galileę. Po słowie thalasses LXX ma niezgodnie z TM: „kai hoi loipoi hoi ten paralian katoikountes” (i inni zamieszkujący wybrzeże), a po „Galilaia ton ethnōn” również niezgodnie z TM słowa: „ta mere tes Ioudaias” (część Judei). Oba te dodatki Mateusz usuwa, ponieważ nie odpowiadają jego zamiarom; cytat ma wykazać, że Jezus rozpoczynając swoją działalność w Galilei wypełnił Pismo. Natomiast za LXX, niezgodnie z TM, Mateusz opuszcza znajdującą się w tym proroctwie wzmiankę o upokorzeniu w przyszłości krainy Neftalego i Zabulona i okryciu chwałą drogi do morza. W tym wypadku Mateusz idzie za LXX, ponieważ wzmianka o upokorzeniu Galilei niezbyt dobrze harmonizuje z dziejami Jezusa.

4.

On jest tym, o którym napisano: „Oto Ja posyłam mego wysłańca przed Tobą, który przygotuje drogę Twoją przed Tobą”. (Mt 11, 10)

Zdanie wzięte jest z Mal 3, 1. Różni się nieco od LXX i TM. Septuaginta źle tłumaczy czasownik „ufinneh”. Piel od „fañah” oznacza między innymi „przygotować”, natomiast Qal może oznaczać „spoglądać, wejrzeć”. Tłumacz Septuaginty wybiera to drugie znaczenie używając słowa „epiblepein” (patrzeć, przyglądać się). Mateusz zgodnie z formą Piel używa słowa „kataskenadzein” (przygotować). Dokładne tłumaczenie „ufinneh” sprzyja interpretacji tekstu w sensie chrystologicznym. Natomiast niezgodnie z TM w pierwszym zdaniu Mateusz dodaje wyrazy „pro prosōpou sou” (przed tobą), w drugim dodaje zaimek „sou” po rzeczowniku „hodon”, oraz na końcu stawia zaimek nie w pierwszej osobie, lecz w drugiej (pro prosōpou mou). Również te zmiany ułatwiają odniesienie cytatu do Jezusa i Jana Chrzciciela. W TM i LXX Bóg mówi o swojej drodze, w Mt Bóg zwraca się do Mesjasza i mówi o przygotowaniu drogi Mesjaszowi.

5.

„Oto mój Sługa, którego wybrałem,
umiłowany mój, w którym upodobała sobie dusza moja.
Położę na Nim Ducha mego i obwieści sąd narodom.
Nie będzie się spierał ani krzyczał,
ani też nikt nie usłyszy jego głosu na ulicach
Trzciny zgniecionej nie złamie
i lnu tlejącego się nie zgasi,
dopóki sądu nie doprowadzi do zwycięstwa.
A w Jego imieniu narody będą pokładać nadzieję”. (Mt 12, 18-21)

Cytat Iz 42, 1. Z tekstu LXX przeciwko TM Mateusz usuwa słowa: „antilepsomai autou” (podtrzymuję go), ponieważ mogły nieco przysłonić prawdę o Boskiej mocy Jezusa. Również przeciwko tekstowi masoreckiemu Mateusz zastępuje wyrażenie „eklektos” (wybrany) wyrażeniem „hon eretisa” (którego wybrałem) i dodaje „ho agapetos” (umiłowany). Dodając „agapetos” ewangelista nawiązuje do słów Ojca niebieskiego w perykopie o chrzcie; por. Mt 3, 17. W miejsce septuagintalnego „prosedeksato” Mateusz używa wyrazu o podobnym znaczeniu z perykopy o chrzcie - „eudokesen” (eudokeo - mam upodobanie). Zesłanie Ducha Świętego na Sługę Jahwe (Iz 42, 1) LXX wyraża przy pomocy „didomi” (daję) w aoryście (edōka), w TM jest użyty czasownik „ntn” też w czasie przeszłym (Qal perf), natomiast Mateusz, dla zaakcentowania, że proroctwo zapowiada zesłanie Ducha Świętego na Jezusa, używa czasu przyszłego (thesō - położę). Zmiana czasownika „didōmi” na „tithemi” wiąże się prawdopodobnie także z perykopą o chrzcie, jest tam bowiem mowa nie o „daniu” Ducha Świętego Jezusowi, lecz o Jego „zstąpieniu” (katabainō) i „przyjściu” (erchomai). Użyty w TM czasownik „ntn” może oznaczać zarówno „dawać” jak i „położyć”.

Zdanie w LXX zgodne z TM „heōs an the epi tes ges krisin” (Iz 42, 4: aż utrwali na ziemi prawo) ewangelista zastępuje zdaniem „heos an ekbale eis ten krisin” (Mt 12, 20: aż zwycięsko sąd przeprowadzi). W ten sposób Mateusz przystosowuje tekst do sytuacji Jezusa, który podczas swojego ziemskiego życia był prawdziwie pokornym Sługą Jahwe i jako taki doskonale wypełnił Prawo; por. Mt 5, 17. Śmierć i zmartwychwstanie Jezusa to zwycięstwo prawa (miłości), ale być może Mateusz ma na uwadze również objawienie się Jezusa jako Sędziego na końcu świata. Należy podkreślić, że Mateusz usuwa z omawianego zdania słowo „ziemia”, przez co „zwycięstwo” nie łączy koniecznie z ziemią. W istocie, czytelnik Ewangelii

mógłby mieć wątpliwości, czy powyższy cytat odnosi się do Jezusa. Przecież Jezus został ukrzyżowany i nie utrwalił prawa na ziemi, to znaczy nie usunął niesprawiedliwości. Poprawka Mateusza ułatwia chrystologiczną interpretację cytatu.

6.

Tak spełnia się na nich prorocstwo Izajasza, które mówi:

„Będziecie dobrze słyszeć i nie zrozumiecie.
I będziecie dobrze widzieć i nie zobaczycie.
Otępiało bowiem serce tego ludu, uszy przygłuchły,
oczy swe zamknęły, żeby oczyma nie zobaczyli
i uszami nie słyszeli, i sercem nie pojęli,
i nie nawrócili się, żebym ich uleczył.” (Mt 13, 14-15)

Cytat z Iz 6, 9-10. Za wyjątkiem opuszczenia zaimka „autōn” w drugim zdaniu w wierszu 10 Mateusz wiernie trzyma się LXX, która jednak niedokładnie tłumaczy tekst masorecki. W TM w wierszu 9 mamy tryb rozkazujący: „słuchajcie. . . patrzcie. . .”, natomiast LXX ma tryb oznajmujący, czas przyszły. Podobnie w wierszu 9 mamy tryb rozkazujący: „zatwardź. . . zaślep. . . znieczul”, natomiast w LXX czasowniki te znajdują się w trybie oznajmującym, w aoryście. W TM we wszystkich zdaniach mamy liczbę pojedynczą, w LXX zaś liczba pojedyncza jest tylko w pierwszym zdaniu. W TM w ostatnim zdaniu orzeczeniem jest czasownik w trzeciej osobie (i nie był uzdrowiony), w LXX orzeczeniem jest czasownik w pierwszej osobie (abym ich uzdrowił).

Zmiany dokonane przez tłumaczy LXX miały na celu złagodzić antyizraelską wymowę prorocstwa. Tłumaczowi wydał się nakaz zaślepienia ludu nieprawdopodobny, był on pewny, że należy interpretować go nie w sensie dosłownym i już w tłumaczeniu dokonuje tego rodzaju interpretacji. Mateusz widocznie podzielał opinię tłumacza i również odchodzi od TM. Cytat według Mateusza ma wykazać, że niezrozumienie Ewangelii przez Żydów i jej odrzucenie było spowodowane ich zatwardziałością i jako takie było zapowiedziane przez Izajasza.

7.

żeby się spełniło słowo wypowiedziane przez proroka:

„Otworzę usta moje w przypowieściach,
powiem o rzeczach ukrytych od założenia świata”. (Mt 13, 35)

Cytat wzięty jest z Ps 78, 2. Wyrażenie „ap'arches” (od początku) Mateusz zastępuje wyrażeniem „apo kataboles kosmou” (od założenia świata). Formuła „apo kataboles kosmou” występuje poza tym jeszcze w Mt 25, 34, natomiast wyrażenie „ap'arches” użyte jest w Mt trzy razy, w: 19, 4; 19, 8 i 24, 21. Aby zrozumieć, dlaczego Mateusz dokonuje tej zmiany, należy wziąć pod uwagę kontekst cytatu w Psalmie 78 i sytuację Jezusa. Psalmista mówi na podstawie podania ojców o dziejach wyjścia; w Psalmie, w wierszach bezpośrednio następujących po cytowanym zdaniu, czytamy: „Cośmy słyszeli i cośmy poznali, i co nam opowiadali nasi ojcowie, tego nie ukryjemy przed ich synami. Opowiemy przyszłemu potomstwu. . .” (Ps 78, 3-4). Jezus nie przypomina cudów wyjścia, On objawia rzeczy zupełnie nowe, nie znane nawet ojcom. Zmiana formuły ma podkreślić nowość objawianych tajemnic i ściślej powiązać cytat z osobą Jezusa.

8.

Wtedy powiedział im Jezus: Wszyscy wy zgorszycie się ze mnie tej nocy. Jest bowiem napisane: „Uderzę pasterza i rozproszą się owce trzody”. (Mt 26, 31)

Cytat z Zach 13, 7. Czasownik „patassō” (uderzam) występuje w LXX w trybie rozkazującym, w drugiej osobie liczby pojedynczej, co odpowiada tekstowi masoreckiemu. Mateusz natomiast czasownika tego używa w trybie oznajmującym w pierwszej osobie i czasie przyszłym. Zmiany tej dokonuje dla przystosowania tekstu do sytuacji Jezusa. Pasterzem jest Jezus, Bóg Ojciec zezwalając na cierpienia Jezusa niejako „uderza” w Pasterza.

II. Przystosowanie do kontekstu literackiego

Polega ono na wprowadzeniu zmian do tekstu cytowanego w celu dopasowania go do nowego kontekstu w aspekcie gramatycznym i stylistycznym.

1.

„A ty Betlejem, ziemio Judy, wcale nie jesteś najmniejsze wśród ksiąząt Judy, albowiem z ciebie wyjdzie panujący, który będzie pasł lud mój, Izraela”. (Mt 2, 6)

Cytat złożony jest z dwóch tekstów: Mich 5, 1 i 2 Sam 5, 2. W obydwu tekstach są zmiany zarówno w stosunku do LXX jak i TM. W Septuagincie Betlejem określone jest jako „oikos tou Efrata” (dom Efrata), w TM występuje „Betlejem Efrata”, natomiast w Mt po „Betlejem” mamy wyrazy „ziemio Judy” (ge Iouda). Ta zmiana sprawia, że cytat lepiej pasuje do kontekstu, w którym Betlejem wspomniane jest dwukrotnie jako miasto w Judei; por. Mt 1 i 2, 5.

2.

i rzekł mu:

Jeżeli jesteś Synem Bożym, rzuć się w dół.

Jest bowiem napisane, że „aniołom swoim rozkaże o Tobie

i na rękach będą Cię nosić, byś przypadkiem

nie uraził twej stopy o kamień”. (Mt 4, 6)

Mateusz cytuje tutaj Ps 91(90), 11-12. W TM po zdaniu „Bo swoim aniołom rozkazał o tobie”, następuje: „aby cię strzegli na wszystkich twych drogach”. To drugie zdanie jest także w LXX, ale Mateusz opuszcza je. Prawdopodobnie dlatego, że cytat odnosi się do pokusy rzucenia się ze szczytu świątyni.

3.

Jezus mu powiedział:

Jest też napisane: „Nie będziesz kusił Pana, Boga twego”. (Mt 4, 7)

Cytat wzięty jest z Pwt 6, 16. Mateusz za LXX zmienia liczbę mnogą (Nie będziecie kusili) na liczbę pojedynczą (Nie będziesz kusił). Liczba pojedyncza lepiej odpowiada kontekstowi: Jezus prowadzi tutaj dialog z szatanem.

4.

Wtedy powiedział mu Jezus:

Odejdź, szatanie! Jest bowiem napisane: „Pana Boga twego będziesz adorował i Jemu samemu będziesz służył”. (Mt 4, 10)

Cytat z Pwt 6, 13. LXX dobrze tłumaczy TM słowami: „Kurion ton theon sou fobethese (Pana, Boga twego będziesz się lękał). Mateusz ostatnie słowo zastępuje słowem „proskuneseis” (będziesz oddawał pokłon, adorował, ponieważ w poprzednim wierszu szatan kusi Chrystusa, aby się mu pokłonił: „Tauta soi panta dōsō ean pesōn proskunēsēs moi”.

5.

Słyszeliście, że powiedziano przodkom: „Nie zabijaj”,
a kto by się dopuścił zabójstwa, czeka go sąd. (Mt 5, 21)

Pierwsze zdanie jest wiernym tłumaczeniem zakazu zabijania w Wj 20, 13. Natomiast drugie zdanie „hos d’an foneuse estai te krisei” jest jedynie aluzją do Wj 21, 12 lub Kpł 24, 17. Jednak w obu tych tekstach nie ma mowy o sądzie, lecz o śmierci jako karze za zabicie człowieka. Mateusz mówi o sądzie, ponieważ w następnym wierszu mowa jest o sądzie. Schemat antytezy wymagał użycia tego samego słowa zarówno w wierszu 21 jak i w wierszu 22.

6.

ażeby się spełniło słowo wypowiedziane przez proroka Izajasza:
„On wziął nasze słabości i przejął choroby”. (Mt 8, 17)

Cytat z Iz 53, 4. Ewangelista zastępuje słowo greckie „hamartias” (grzechy) słowem „astheneias” (słabości), które lepiej odpowiada oryginałowi. Użyta w TM forma Qal od „halah” znaczy: chorować, być słabym. Ale nie chodzi tylko o powrót do sensu oryginalnego. Mateusz wybiera słowo „astheneia”, ponieważ w tekście mowa jest o uzdrowieniach dokonywanych przez Jezusa. Cytat ma wykazać, że działalność uzdrowicielska Jezusa była zapowiedziana przez proroka.

7.

„Oto mój Sługa, którego wybrałem,
umiłowany mój, w którym upodobała sobie dusza moja.
Położę na Nim Ducha mojego i obwieści sąd narodom.
Nie będzie się spierał ani krzychał,
ani też nikt nie usłyszy jego głosu na ulicach.
Trzciny zgniecionej nie złamie
i lnu tlejącego się nie zgasi,
dopóki sądu nie doprowadzi do zwycięstwa.
A w Jego imieniu narody będą pokładać nadzieję”. (Mt 12, 18-21)

Cytat z Iz 42, 1. W miejsce „ho eklektos mou” (wybrany mój) Mateusz pisze „hon eretisa” (którego wybrałem). Chodzi o to, aby uniknąć źle brzmiącego dla ucha rymu z wyrazem „ho agapetos”, które musiałyby następować bezpośrednio po nim. (Mt 12, 18-21)

8.

i rzekł im:

Napisano: „Dom mój będzie nazwany domem modlitwy”.

Wy zaś czynicie go jaskinią zbójców. (Mt 21, 13)

Cytat z Iz 56, 7. LXX wiernie tłumaczy TM. Mateusz zgadza się z LXX wyjątkiem opuszczenia spójnika „gar” po rodzajniku „ho”, a przed rzeczownikiem „oikos” (dom) na początku zdania. To opuszczenie było potrzebne ze względu na nowy kontekst.

III. Połączenie z tekstem podobnym tematycznie

Zachodzi wówczas, kiedy Mateusz wymienia znajdujące się w cytacie w TM lub LXX słowo na inne, z tekstu ST lub własnej Ewangelii, który tematycznie łączy się z cytatem i może posłużyć do jego lepszego zrozumienia.

1.

„A ty Betlejem, ziemio Judy, wcale nie jesteś najmniejsze wśród książąt Judy, albowiem z ciebie wyjdzie panujący, który będzie pałł lud mój, Izraela”. (Mt 2, 6)

Jest to cytat złożony z dwóch tekstów: Mich 5, 1 i 2 Sam 5, 2. Niezbyt zrozumiałe sformułowanie w LXX „oligostos ei tou einai en chiliasin Iouda” (najmniejsze jestełł pośród tysięcy judzkich) Mateusz zastępuje sformulowaniem „oudamōs elachiste ei en tois hegemosin Iouda” (nie jestełł najmniejsze pośród książąt Judy). W ten sposób prorocstwo Micheasza kojarzy on ze słowami Saula w 1 Sam 9, 1: „kai tes fules elachistes eks holou skeptrou Benjamin” (a ród najmniejszy z całego pokolenia Beniamina). Czemu ma służyć to powiązanie? Być może Mateusz spodziewał się ze strony czytelnika Ewangelii wątpliwości, czy Mesjasz mógł pochodzić z nieznaney rodziny Józefa z Nazaretu. Zwraca więc uwagę, że takie same wątpliwości, co do swojego wybrania na króla miał Saul.

Tytuł „archōn” (sędzia, rządcą) użyty w LXX Mateusz zamienia na „hegoumenos” (rządcą, wódcą) prawdopodobnie dlatego, że ten drugi tytuł występuje w 2 Sam 5, 2: „su poimaneis ton laon mou ton Israel kai esei eis hegoumenon epi ton Israel”. Pierwsze z tych dwóch zdań Mateusz przyłącza do cytatu z Micheasza dla podkreślenia, że chodzi o potomka Dawida. Użycie tytułu „hegoumenos” ma na celu identyfikację przepowiedzianego przez Micheasza narodzonego w Betlejem wodza z oczekiwanym Mesjaszem pochodzącym z rodu Dawida.

2.

Tak spełnia się na nich prorocstwo Izajasza, które mówi:

„Będziecie dobrze słyszeć i nie zrozumiecie.

I będziecie dobrze widzieć i nie zobaczycie.

Otępiało bowiem serce tego ludu, uszy przygłuchły,

oczy swe zamknęły, żeby oczyma nie zobaczyli

i uszami nie słyszeli, i sercem nie pojęli,

i nie nawrócili się, żeby ich uleczył.” (Mt 13, 14-15)

Wiersz 16 wzięty jest z Iz 9, 1. Mateusz dwukrotnie w wierszu tym używa imiesłowu od „kathemai” (siedzę), jakkolwiek w LXX mamy „pereuomenos” (kroczący) oraz „katoikountes” (zamieszkujący). Omawiając ten cytat w sekcji pierwszej, powiedzieliłłmy, że słowo „pereuomenos” nie odpowiadało sytuacji Jezusa i dlatego ewangelista je zmienił. Powstaje jednak pytanie: dlaczego nie zastąpiłł je imiesłowem „katoikountes”, które było dopowiednie i już w tekście znajdowało się? Otóż chodzi prawdopodobnie o powiązanie cytatu z Psalmem

106 (107). Jest w nim mowa o wielkich dziełach Pana dla swojego ludu, między innymi o łasce okazanej siedzącym w ciemnościach i mroku; por. wiersz 10: „kathēmenōus en skotei kai skia thanatou”. Mateusz uważał, że Psalm ten, podobnie jak cytowany przez niego tekst Izajasza, mówi o działalności Jezusa i w jakimś sensie uzupełnia tekst Izajasza.

W LXX Iz 9, 1 kończy się słowami: „fōs lampsei ef'humas” (światło zabłyśnie nad wami). Mateusz zakończenie to zmienia następująco: „fōs aneteilen autois”. Słowo „aneteilen” jest aorystem od „anatellō” (wschodzę, świecę), w Ewangelii Mateusza występuje ono 3 razy, czyli tyle samo co słowo „lampō”. Na zmianę słowa wpłynęły prawdopodobnie dwa teksty ST, w którym jest mowa o świetle: pierwszym z nich jest Iz 60, 1-2, drugim Lb 24, 17. Teksty te LXX ma w następującym brzmieniu:

„Fotidzou fotidzou, Ierousalēm, hēkei gar sou to fōs,
kai hē doksa kuriou epi se anatetalken.
idou skotos kai gnofos kalupsei gēn ep'ethnē epi de se
fanetai kurios, kai hē doksa autou epi se ofthēsetai”. (Iz 60, 1-2)

„anatelei astron eks Iakōb” (Lb 24, 17c)

Oba powyższe teksty Kościół pierwotny odnosił do Jezusa i dlatego Mateusz łączy je poprzez słowo „anatellō” z cytatem z Iz 9, 1. Zwróćmy uwagę na wielkie podobieństwo co do treści Iz 9, 1 i Iz 60, 1-2. W obu wypadkach mowa jest nie tylko o świetle, ale także o ciemnościach zalegających ziemię pogan. Mamy tutaj wspólne słówka: fōs, skotos, ethnos. (Lb 24, 17)

3.

Słyszeliście też, że powiedziano przodkom:

„Nie będziesz fałszywie przysięgał, ale dotrzymasz Panu twojej przysięgi”. (Mt 5, 33)

Cytat jest aluzją do trzech przepisów. Część pierwsza, czyli zakaz: „ouk epiorkeseis” - jest aluzją do zakazu przysięgania na imię Boże na potwierdzenie kłamstwa w Kpł 19, 12: „kai ouk omeisthe tō onomati mou epo adikō”; część druga, czyli nakaz „apodeseis de tō kuriō tous horkous sou” - jest aluzją do dwóch przepisów odnoszących się do przysięgi na potwierdzenie obietnicy uczynionej Bogu w Lb 30, 3: „anthrōpos hos an euksetei euchēn kuriō ē omosē horkonē horisētai horisō peri tēs psuchēs autou, ou beblēsei to hrēma autou”, oraz w Pwt 23, 22: „Ean de euksē euchēn kuriō tō theō sou, ou chrenieis apodounai autēn”. W Kpł 19, 2 w LXX użyty jest jednak czasownik „omnuō”, a nie „epiorkeō”. Słowo „omnuō” występuje w Mt w następnym wierszy, czyli dwudziestym piątym, następnie w 36, oraz w 23, 16. 18. 20. 21. 22; 26, 74; u Mk 2 razy, u Łk jeden raz i 9 razy w innych tekstach NT. Czasownik „epiorkeō” występuje w NT tylko tutaj, rzeczownik „epiorkos” w 1 Tym 1, 10. Mateusz dokonuje zmiany słówka pod wpływem przepisu o przysiędze w Wj 22, 10, gdzie użyty jest rzeczownik „horkos” (przysięga). Przepis ten nakazuje sprawę sporną rozstrzygnąć przysięgą. Ponieważ Jezus jest przeciwnikiem tego rodzaju przysięg - co wynika z kontekstu, w którym znajduje się omawiany cytat - Mateusz przez wymianę słowa nawiązuje do tego przepisu.

4.

„Oto mój Sługa, którego wybrałem,
umiłowany mój, w którym upodobała sobie dusza moja.
Położę na Nim Ducha mojego i obwieści sąd narodom.
Nie będzie się spierał ani krzyczał,
ani też nikt nie usłyszy jego głosu na ulicach.
Trzciny zgniecionej nie złamię
i lnu tlejącego się nie zgasi,
dopóki sądu nie doprowadzi do zwycięstwa.
A w Jego imieniu narody będą pokładać nadzieję”. (Mt 12, 18-21)

Cytat z Iz 42, 1. W wierszu 18 zamiast słówka „ekfero” (niosę) Mateusz używa „apaggello” (opowiadam, głoszę). Prawdopodobnie jest to wpływ Iz 61, 1: „Pneuma kuriou apeme, hou heneiken echrisen me euaggelisasthai (głosić dobrą nowinę) ptochois apestalken me, iasasthai tous suntetrimmenous te kardia”. Widzimy, że zarówno w omawianym przez nas cytacie Mt 12, 18-21 (Iz 42, 1) jak i w powyższym tekście Iz 61, 1 mowa jest o zesłaniu Ducha Świętego na wybranego przez Boga Sługę i o Jego powołaniu. Właśnie dla zaznaczenia łączności tych tekstów Mateusz używa w cytacie słówka z Iz 61, 1.

Podobnie można wytłumaczyć zmianę słowa „tethlasmenon” (nadłamaney) w wierszu 20 na słowo o tym samym znaczeniu - suntetrimmenon. To ostatnie występuje, jak widzimy, również w Iz 61, 1. Przez zamianę słów Mateusz sugeruje, że „złamana trzcina” i „złamane serce” są symbolami tej samej rzeczywistości, a ich konteksty się uzupełniają.

5.

żeby się spełniło słowo wypowiedziane przez proroka:
„Otworzę usta moje w przypowieściach,
powiem o rzeczach ukrytych od założenia świata”. (Mt 13, 35)

Cytat z Ps 78, 2. W miejsce „ftheggomai” (mówię), które w NT występuje trzy razy (Dz 4, 18 i 2 P 2, 16. 18), ewangelista używa „reugmai” (wymiotuję, mówię otwarcie, wypowiadam, oznajmiam), które w NT poza tym tekstem nie występuje. Mateusz dokonuje tej zamiany pod wpływem Pwt 8, 3 - tekstu cytowanego już w 4, 4: „Nie samym chlebem żyje człowiek, lecz każdym słowem wychodzącym (ekporeuomenō) z ust Bożych”. Mateusz „słowo wychodzące z ust Bożych” identyfikuje z przypowieściami Jezusa. Właśnie dla zaznaczenia tej identyfikacji używa w cytacie Psalmu 78, 2 słowo „ereugomai”, które brzmieniem i treścią zbliżone jest do „ekporeuomai”.

„Problemata”, słówko, które w NT nie występuje, Mateusz wymienia na „kekrummena” (zakryte). W ten sposób cytowany wiersz Psalmu 78 łączy ze słowami Chrystusa w Mt 11, 25: „Wysławiamy Cię, Ojczy, Panie nieba i ziemi, że zakryłeś (ekrupsas) te rzeczy przed mądrymi i roztroprnymi, a objawiłeś je prostaczkom”, a także z tekstem Mt 13, 44: „Królestwo niebieskie podobne jest do skarbu ukrytego (kekrummenō) w roli; znalazł go pewien człowiek i ukrył (ekrupsen) ponownie”. Wspólne słowo jest łącznikiem między tekstami, które należy interpretować w powiązaniu ze sobą. Tajemnice, które Bóg ukrył przed mądrymi, a objawił prostaczkom, zawarte są w przypowieściach; są to tajemnice odnoszące się do królestwa niebieskiego. Są one cenniejsze od wszelkich dóbr.

6.

On mu odpowiedział:

„Będziesz miłował Pana Boga twego z całego twojego serca i z całej twojej duszy i całym twoim umysłem”. (Mt 22, 37)

Cytat z Pwt 6, 5. W LXX przykazanie to zgodnie z TM kończy się słowami: „eks holēs tēs dunameōs sou” (z całych sił swoich). Mateusz ma inne zakończenie: „en holē tē dianoia sou” (całym twoim umysłem). Zmiana ta stoi w relacji do przykazania miłości Boga w Księdze Jozuego 22, 5, które kończy się słowami: „kai latreuein autō eks holēs tēs dianoias humōn kai eks holēs tēs psuchēs humōn”. Zapożyczając słowo z tego tekstu ewangelista przypomina po prostu o jego istnieniu.

7.

„Rzekł Pan Panu mojemu: Siądź po mojej prawicy, aż położę twoich nieprzyjaciół pod twoje stopy?” (Mt 22, 44)

Cytat z Ps 110, 1. Niezgodnie z LXX i TM Mateusz ma: „hupokatō tōn pogōn sou” (pod nogi twoje). LXX w miejsce „hupokatō” używa zgodnie z TM „hupopodion” (podnózek). Przez słowo „hupokatō” ewangelista nawiązuje do Ps 8, 7, gdzie słówko to występuje w podobnym kontekście: „i ustanowiłeś go panem nad dziełami rąk Twoich, wszystko położyłeś pod (hupikatō) jego stopy”. Należy zaznaczyć, że słowa z Ps 8, 3 „z ust dzieci i niemowląt zgotowałeś chwałę” Jezus odnosi do siebie; por. Mt 21, 16. Mateusz używa tutaj „hupokatō”, aby połączyć Ps 110 z Ps 8, ponieważ oba mówią o Jezusie i w jakimś sensie uzupełniają się.

IV. Ulepszenie języka, stylu i rytmu

Niekiedy wyraźnie widać, że zmiany wprowadzone przez Mateusza ulepszają formę literacką cytatu. Wydaje się, że właśnie tego rodzaju ulepszenia były motywem wielu zmian w cytatach.

1.

„Usłyszano krzyk w Rama,
płacz i skargę wielką -
Rachel opłakuje swe dzieci:
I nie daje się pocieszyć, bo ich nie ma”. (Mt 2, 18)

Cytat z Jer 31, 15 (LXX Jer 38, 15). Mamy tutaj różnice w stosunku do LXX i TM. Aby zrozumieć przyczyny tych różnic porównajmy formę literacką tekstu Mateuszowego z tekstem LXX.

Fōnē en Rama ēkousthē
thrēnou kai klauthmou kai odurmou
Rachēl apoklaiomenē oukēthelen
pausasthai
epi tois huiōis autēs, hoti ouk eisin. (Jer 38, 15)

Fōnē en Rama ēkousthē,
klauthmos kai odurmos polus
Rachēl klaiousa ta tekna autēs,
kai ouk ēthelen paraklēthēnai, hoti ouk eisin. (Mt 2, 18)

W drugim stychu Mateusz usuwa „threnou kai”, aby uniknąć powtórzenia spójnika „kai”. Usunięcie powtarzającego się spójnika ma miejsce również w dwóch innych cytatach: w Mt 4, 15-46 i 18, 16. Dodanie przymiotnika „polus” (wielki) może mieć na celu wyrównanie rytmu, trzeba jednak zaznaczyć, że jest ono zgodne z TM. W trzecim stychu zmiana „apoklaiomenē” na „klaiousa” oraz włączenie „ta tekna autēs” w miejsce „ouk ēthelen pausasthai” (nie chciała przestać) zastępuje Mateusz wyrażeniem, które umieszcza w czwartym stychu - „ouk ēthelen paraklēthēnai” - które jest niewątpliwie w lepszym stylu. Ze względu na włączenie do trzeciego stychu „ta tekna autēs”, w czwartym stychu należało usunąć „epi tēs huiōis autēs”. Powyższe zmiany spowodowały ulepszenie rytmu. W LXX sylaby ułożone są następująco w poszczególnych stychach: 8-9-15-12. Natomiast u Mt 8-8-10-15.

2.

Wtedy powiedział mu Jezus:

Odejdź, szatanie! Jest bowiem napisane: „Pana Boga

twego będziesz adorował i Jemu samemu będziesz służył”. (Mt 4, 10)

Cytat z Pwt 6, 13. Mateusz niezgodnie z LXX i TM po „kai autō” (i Jemu) dodaje „monō” (samemu). Według R. H. Gundryego¹ dodatek ten stoi w relacji do 1 Sam 7, 3 „kai douleusate autō monō”, ale nie jest wykluczone, że chodzi po prostu o ulepszenie rytmu. W pierwszym stychu jest 11 sylab, dodanie „monō” podnosi liczbę sylab w drugim stychu do 9.

3.

Ziemia Zabulona i ziemia Neftalego,

Droga morska, Zajordanie,

Lud siedzący w ciemności

Ujrzał światło wielkie,

a tym, którzy mieszkali w krainie i w cieniu śmierci,

światło im wzeszło. (Mt 4, 15-16)

Cytat z Iz 8, 23. Niektóre z licznych zmian w tym cytacie mają charakter chrystologiczny i zostały już omówione. Niektóre zaś mają na celu porawę stylu. Porównajmy z Septuagintą fragment od „gē Zabulon” do „peran tou Iordanou”.

... chōra Zaboulōn, hē gē Nefthalim

hodon thalassēs kai hoi leipoi

hoi tēn paralian katoikoutes

kai peran tou Iordanou. . . (Iz 8, 23)

Gē Zaboulōn kai gē Nefthalim,

hodon thalassēs, peran tou Iordanou. . . (Mt 4, 15)

Słowa znajdujące się w LXX między „thalassēs” i „kai peran” Mateusz wyłącza ze względu na przystosowanie chrystologiczne cytatu. Pierwszy stych lepiej brzmi ze słówkiem „gē” niż „chōra”, spójnik „kai” po „Zaboulon” poprawia styl, natomiast usunięcie „kai” przed „peran” poprawia rytm: w pierwszym stychu u Mt jest 9 sylab, w drugim, pomimo usunięcia „kai” - jedynaście.

4.

Powiedziano też: „Jeżeli kto oddała swą żonę, niech jej da list rozwodowy”. (Mt 5, 31)

¹ R. H. Gundry, *dz. cyt.*, 68.

Jest to aluzja do przepisu o rozwodzie w Pwt 24, 1. W LXX użyty jest czasownik „eksapostellō” (odsyłam), u Mt „apoluō” (uwalniam, rozpuszczam, odsyłam). Mateuszowi chodzi prawdopodobnie o unowocześnienie języka. W Ewangeliach słowo „eksapostellō” spotykamy tylko u Łk (1, 53; 20, 10. 11), przy czym ani razu w sensie rozwodu. W innych tekstach NT spotykamy je 9 razy; natomiast słowo „apoluō” występuje u Mt 19 razy, 12 razy u Mk, 15 razy u Łk, 4 razy u Jana i 16 razy w innych tekstach NT. W sensie rozwodu użyte jest ono u Mt 9 razy w trzech różnych kontekstach: Mt 1, 19; 5, 31. 32. 33; 19, 3. 7. 8. 9 (dwa razy). Wydaje się, że Mateusz używa tutaj „apoluō”, ponieważ „eksapostellō” nie było już w czasach ewangelisty używane na określenie rozwodu.

5.

„Oto mój Sługa, którego wybrałem,
umiłowany mój, w którym upodobała sobie dusza moja.
Położę na Nim Ducha mojego i obwieści sąd narodom.
Nie będzie się spierał ani krzyczał,
ani też nikt nie usłyszy jego głosu na ulicach.
Trzciny zgniecionej nie złamię
i lnu tlejącego się nie zgasi,
dopóki sądu nie doprowadzi do zwycięstwa.
A w Jego imieniu narody będą pokładać nadzieję”. (Mt 12, 18-21)

Cytat z Iz 42, 1-4. Porównajmy dwa pierwsze wiersze cytatu z Septuagintą.

Iakōb ho pais mou, antilēmpsomai autou
Israēl ho eklektos mou, prosedeksato auton hē psuchē mou
edōka to pneuma mou ep' auton, krisin tois ethnesin eksoisei.
ou kekradzetai oude anasei, oude akousthēsetai eksō hē fōnē autou. (Iz 42, 1-2)

Idou ho pais mou hon hēretisa,
ho agapētos mou eis eudokēsen hē psuchē mou
thēsō pneuma mou ep' auton,
kai krisin tois ethnesin apaggelei.
ouk erisei oude kraugasei,
oude akousei tis en tais plateiais tēn fōnēn autou. (Mt 12, 18)

Aby poprawić rytm, Mateusz skraca szósty stych używając w miejsce „akousthēsetai” słówka „akousei”. Ponieważ „akousei” jest bardzo podobne w brzmieniu do „anasei”, to drugie słowo zastępuje słowem „kraugasei”. Z kolei „kraugasei” niezbyt dobrze harmonizuje z „kekraksetai”, dlatego „kekraksetai” wymienia na „erisei”. Stych trzeci i czwarty Mateusz łączy spójnikiem „kai”, którego nie ma w LXX; użycie spójnika ulepsza styl.

6.

„Lud ten czci mnie wargami, serce zaś jego daleko
jest ode mnie. Ale daremnie mnie czci nauczając zasad,
które są nakazami ludzi”. (Mt 15, 8-9)

Cytat z Iz 29, 13. I tym razem porównajmy cytaty z formą septuagintalną.

ho laos houtos tois cheilesin autōn tismōsin me,
he de kardia autōn porrō apechei ap'emou,
matēn de sebontai me
didaskontes entalmata anthrōpōn kai didaskalias. (Iz 29, 13)

Ho laos houtos tois cheilesin me tima,
hē de kardia autōn porrō apechei ap'emou
matēn de sebontai me,
didaskontes didaskalias entalmata athrōpōn. (Mt 15, 8)

Liczba sylab w poszczególnych stychach wynosi w LXX: 15-15-7-17; natomiast u Mateusza: 12-15-7-15. Widzimy więc, że u Mt rytmika jest lepsza. Usunięcie „autōn” w pierwszym stychu, przesunięcie „me” przed „timōsin” i zmiana formy gramatycznej słówka „timōsin” wpływa dodatnio na rytm. Również skrócenie ostatniego stychu i przestawienie w nim słówek poprawia rytm.

7.

Jeżeli cię nie posłucha, weź ze sobą jeszcze jednego
lub dwóch, ażeby „na świadectwie dwóch lub trzech świadków
oparła się cała sprawa”. (Mt 18, 16)

Aluzja do przepisu w Pwt 19, 15. LXX idzie wiernie za TM: „epi stomatos duo marturōn kai epi stomatos triōn marturōn stathēsetai pan hrēma”. Mateusz opuszcza słowa powtórzone „epi stomatos” i „marturōn”. Powtórzenia te usuwa również św. Paweł cytując powyższy przepis w 1 Kor 13, 1.

8.

i rzekł im: „Dlatego opuści mężczyzna ojca i
matkę i połączy się ze swoją żoną i będą ci dwoje
jednym ciałem”. (Mt 19, 5)

Cytat z Rdz 2, 24. Zarówno LXX jak i Mt dobrze oddają TM, niemniej Mt nieco różni się od LXX: odrzuca zaimki po słowach „ojciec” i „matka”, oraz w miejsce „proskallēthēsetai pros” używa „kollēthēseati”. Słowo „proskollaomai” występuje w NT tylko w Mk 10, 7 i Ef 5, 31 wyłącznie w cytacie Rdz 2, 24. Słowo „kollaomai” u Mt występuje tylko tutaj, u Łk w 10, 11 i 15, 15, oraz 9 razy w innych Księgach NT. Motywem zmiany mogło być ulepszenie stylu - usunięcie powtórzenia „pros” - a także ulepszenie rytmu. Liczba sylab w poszczególnych stychach w LXX wynosi: 25-14-12, natomiast u Mt: 21-12-12.

9.

„Powiedzcie córce Syjonu:
Oto twój Król przychodzi do ciebie.
Cichy, siedzący na osłicy
i na osłęciu, źrebiątku zwierzęcia jucznego” (Mt 21, 5)

Cytat złożony. Pierwsze zdanie wzięte jest z Iz 62, 11, następne z Zach 9, 9. Zdanie z Iz posiada formę identyczną z LXX i zgadza się z TM. Fragment z Zach różni się od LXX i TM. Mateusz opuszcza w nim cały drugi stych: „kai dikaios sōdzōn autos”, w trzecim stychu po „epibebēkōs epi” (siedzący na) zamiast „hupodzugion” (osioł) używa słówka o tym samym znaczeniu - „onos”, w czwartym stychu między „kai” i „pōlon” (pōlos - osłę) wstawia „epi” (na), po „pōlon” dodaje „huion” (huios - syn), wreszcie zamiast przymiotnika „neon” (młody) ma słówko usunięte z poprzedniego stychu - „hupodzygion”. Zmiany te sprowadzają cytat tylko do czterech stychów i wybitnie ulepszają rytm. Tekst cytowany z Zach ma w LXX w poszczególnych stychach: 12-8-15-5 sylab; Mateusz ma trzy stychy po 12 sylab.

10.

„Ja jestem Bogiem Abrahama i Bogiem Izaaka, i Bogiem Jakuba?” Bóg nie jest (Bogiem) umarłych, lecz żywych. (Mt 22, 32)

Tekst masorecki oraz LXX mają po słowach „Ja jestem Bogiem” słowa: „ojca twójego”. Ich opuszczenie miało na celu poprawę rytmu. Sylaby w LXX: 11-5-6-5; sylaby w Mt: 10-7-6.

Zakończenie

Analiza różnic w cytatach Starego Testamentu w Ewangelii Mateusza niezgodnych zarówno z tekstem masoreckim jak i Septuagintą wykazuje, że różnice te mają charakter redakcyjny. Mateusz świadomie wprowadzał zmiany do tekstów, a kierował się różnymi motywami. Najczęściej chodziło o poprawę stylu. Wskazałem 10 tego rodzaju zmian. Inne motywy, które występują prawie z tą samą częstotliwością to: nadanie cytowanemu tekstowi wyraźniejszego charakteru chrystologicznego (8 przypadków), przystosowanie do kontekstu literackiego (8 przypadków) i połączenie z tekstem podobnym tematycznie (7 przypadków).

Niekiedy różnice w cytatach próbuje się wyjaśnić cytowaniem z pamięci, ale tego rodzaju błąd jest mało prawdopodobny. Mateusz nadawał tekstom cytowanym zbyt duże znaczenie teologiczne, aby włączać je do Ewangelii bez refleksji i sprawdzenia w tekście oryginalnym. Przypadki „łączenia” tekstów przez wymianę słowa w cytacie świadczą, że Mateusz opracowywał cytaty bardzo starannie.